

theme of the award heritage of the revolutionary era, which is not sufficiently studied by historical science.

The purpose of the proposed exploration, based on published documents, is to analyze the main directions of awarding activity of the governments of the UPR, the Ukrainian State, the WUPR (WU UPR) and the Directorate during the period of the Ukrainian Revolution of 1917-1921.

Methods: Descriptive, retrospective, comparative and analytical methods of research are used. Taking into account, that the awards are the subject of studying several special historical disciplines, such as faleristics, medalery and social etiquette, the author also used methodical tools and definitions of the named sciences.

Based on the involved empirical material, the authors presented a historical narrative on the genesis of the award heritage of national governments of the era of the Ukrainian Revolution. Objective and subjective reasons of difficulties of rewarding are found out, subjects of normative-legal documentation are described both in projects and in realities.

At the complex level, the actual data on the activities of the governments of the UPR, the Ukrainian State, the WUPR (WU UPR) and the Directorate in the field of creation of national awards are systematized. The position on the predominant declarativeness of awarding documents is substantiated.

The national governments of the era of the Ukrainian Revolution considered the award-winning work to be one of the most priority areas for the development of an independent state. The process of creating awards took place at a parallel course: in Naddniprovska Ukraine and the western regions, but most award standards are still at the project level. We consider it advisable to recommend to the authorities of Ukraine to return the Order of Liberation and the Iron Cross to state awards.

Key words: award, honours, order, cross, medal, trident, degree, tape, award heritage, project, statute

УДК 94(477) «195»: 316.334.55: 323.27

С.В. Корновенко

доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

СЕЛЯНСЬКІ РЕСПУБЛІКИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ВИЯВ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЙНОСТІ В УКРАЇНІ*

Статтю присвячено вивченню феномену селянської революції першої третини ХХ ст. – селянським республікам. Запропоновано розуміння селянських республік як історичного, цілісного соціокультурного явища, в еволюції якого виокремлено два етапи: перший – 1905 – 1907 рр., другий – 1907 – перша половина 1920-х рр. Сутність цього феномену полягала у тому, що це була форма суспільно-політичної та громадської самоорганізації селян, об'єднаних спільними духовно-культурними, суспільно-політичними і соціально-економічними цінностями/ідеалами для вирішення спільних духовно-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних питань. Ключовим для розуміння поняття «селянська республіка» є спільна справа. Розкрито причини виникнення селянських республік, територію поширення, характерні ознаки.

Ключові слова: селянська революція, селянські республіки, селянське самоврядування, селянська самоорганізованість, Українська революція.

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Селянство України за умов суспільно-політичних потрясінь та соціально-економічних трансформацій першої третини ХХ ст.» (номер державної реєстрації 0115U000636).

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. в історії України позначений суспільно-політичними потрясіннями та соціально-економічними трансформаціями, що докорінно змінили ustalений спосіб буття багатомільйонного селянства. Одним із явищ тогочасного соціокультурного життя стала селянська революція. Розпочата у 1902 р. селянами Харківщини і Полтавщини, вона носила історичний, природний характер. На нашу думку, її не варто вважати лише захисною реакцією селянства на модернізацію. Вона була реакцією і на «тупцювання» на місці щодо вирішення аграрного питання, суб'єктивізації селянства як частини тогочасного соціокультурного організму. Одним із феноменів селянської революції на початку ХХ ст. стали селянські республіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У напрацюваннях новітніх українських і зарубіжних істориків розкрито окремі питання, частково дотичні до порушеної нами у статті теми. В історіографії склалася традиція розглядати окремо селянські республіки 1905 – 1907 рр. і ті, що виникли під час Української революції 1917 – 1921 рр. Зокрема, у контексті аналізу суспільно-політичних процесів у Наддніпрянській Україні, Європейській частині Російської імперії про це йдеться у напрацюваннях І. Верховцевої [1], О. Герасименко [2], Д. Кудінова [3], В. Магася [4], В. Магася і Ю. Магась-Демидас [5], Т. Шаніна [6] та інших авторів. Селянські республіки у роки Української революції 1917–1921 рр. вивчено у працях С. Губського [7], Ю. Котляра [8], Б. Легоняка [9], Ю. Митрофаненка [10], М. Пономаренка [11], В. Чоса [12], В. Шкварця [13], В. Щербатюка [14] та інших дослідників.

Мета. Водночас не всі аспекти такого багатогранного феномену, як селянські республіки розкрито повною мірою, мають місце дискусійні моменти. Перспективним є також розгляд еволюції селянських республік, причин їх утворення, виявлення спільних і відмінних рис тощо. Автор статті ставить за мету дослідити селянські республіки початку ХХ ст. як вияв селянської революційності, форму суспільно-політичної та громадської самоорганізації селянства.

Виклад основного матеріалу. Одним із актуальних питань будь-якого науково-історичного дослідження є його поняттєво-категоріальне забезпечення. Не є винятком і наша тема. Передусім йдеться про поняття «селянська республіка», його значення. В історичній науці, на думку О. Герасименко, уперше термін «селянська республіка» почали використовувати на сторінках колективної монографії «Революція 1905 – 1907 годов в России». Дослідниця погоджується із судженням П. Замкового у тому, що до цього українські історики-аграрники цим терміном не послуговувалися. У подальшому, – зауважує науковець, – поняття «селянська республіка» історики «розглядали переважно для позначення Сумської повітової організації ВСС» [2, 29–30, 33]. Ю. Котляр вважає, що виникнення селянських республік в Україні тісно пов'язане з повстанським рухом селян 1919 – 1920 рр. [15]. Ним запропоновано під поняттям «селянська республіка» розуміти найвищий етап розвитку повстанського руху, який організаційно оформився у структури державного типу [16]. Подібними є судження і С. Губського. Він також вважає, що найвищим етапом розвитку повстансько-

партизанського руху на Півдні стало створення формувань державного типу на Миколаївщині – Колосівській, Врадівській, Висунській та Баштанській республік [7, 84].

Однак не всі дослідники поділяють наведену вище думку. Зокрема, Б. Легоняк, вивчаючи історію холодноряців періоду Української революції 1917 – 1921 рр., категорично обстоює тезу стосовно того, що «дуже часто події 1917 – 1923 років у нашому краї і організацію, на чолі якої стояв Василь Степанович Чучупак, – називають Холодноряцькою республікою. Це твердження помилок. Напевно історики, публіцисти підхопили його з вуст більшовицьких ідеологів, які спаплюжили боротьбу українців за свою незалежну державу, висміювали її, перекручували і приховували факти та показували її у вигляді «хуторянства», – так званіх республік. Ніколи не існувало ніякої холодноряцької республіки, на відміну від Чигиринської, яку організував більшовицький підлабузник Свирид Коцур» [9, 24].

Зважаючи на дискусії навколо поняття «селянська республіка», вважаємо за доцільне долучитися до обговорення, запропонувати авторську робочу гіпотезу. У перекладі з латини республіка (лат. *res publica*) – «спільна справа». У процесі історичного розвитку термін «республіка» набував різного значення. Він зустрічається в працях Аристотеля. Його філософ уживав для позначення держави. У Стародавньому Римі до періоду імперії він позначав саму державу, відображаючи її суспільний сенс як «спільної справи». Разом із тим, термін «республіка» не завжди позначає реальну державну форму. Н. Макіавеллі використовував термін «республіка» для позначення державної форми, яка за своєю організацією виступала своєрідною антитезою єдиновладдю. Такі визначення, як «антична республіка», «феодальна республіка» тощо є сучасними і мають суто наукове походження. До кінця 18 ст. термін «республіка» як офіційна назва тієї чи іншої держави не вживався. У наші дні названий термін звичайно є складовою офіційної назви держави. Часто «республіками» називали територіальні утворення [17]. Енциклопедичний словник із державного управління поняття «республіка» розкриває як форму державного правління, за якого всі інші органи влади обираються або формуються на певний строк загальнонаціональними представницькими установами, а громадяни мають особисті й політичні права [18].

На підставі аналізу історичних джерел, подій селянської революції, вважаємо за доречне послуговуватися поняттям «селянська республіка». Його ми розуміємо як форму суспільно-політичної та громадської самоорганізації селян, об'єднаних спільними духовно-культурними, суспільно-політичними і соціально-економічними цінностями/ідеалами для вирішення спільних духовно-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних питань. Ключовим для розуміння поняття «селянська республіка» є спільна справа.

Селянські республіки початку ХХ ст. не мали всіх тих критеріїв, якими сучасна наука наділяє це явище. Це, на нашу думку, цілком природно і об'єктивно, але не позбавляє підстав селянські утворення початку ХХ ст., про які йдеться, ідентифікувати як селянські республіки. Аргументом на користь цієї нашої думки

є те, що селянська республіка як суспільно-політичне утворення мала ряд принципових і класичних ознак, властивих такій формі утворень. Ними насамперед були такі: антитеза єдиновладдю, виборність керівного складу, наявність законодавчих і виконавчих інститутів, демократизм у селянському розумінні у вирішенні спільних справ, територіальні межі, збройні формування тощо. Залежно від ступеню організованості перелік міг різнитися, як і якість цих критеріїв. Селянська республіка початку ХХ ст. більшою мірою співвідноситься з «військовою демократією», аніж сучасним республіканізмом. Історично-традиційним і духовно-ідейним підґрунтям селянських республік початку ХХ ст. є цінності Запорізької Січі, а також попередніх періодів українського державотворення.

Як соціокультурне, цілісне історичне явище селянська республіка була результатом селянської революції, виявом селянської революційності, селянського бунту [19, 83–94], реалізацією політичної програми селянства. Вона переконливо засвідчила появу на тогочасній історичній арені нового активного суб'єкта історії – селянина. Насамперед йдеться про те, що за сорок пореформених років під впливом модернізаційних процесів, що мали місце у Російській імперії, селянство трансформувалося, породивши якісно новий тип. Він стає активним суб'єктом суспільно-політичних процесів і соціально-економічних трансформацій. Послуговуючись термінологією західної історіографії [20], вважаємо, що цей новий тип – тип селянина-ідеомана. Поділяючи думки Р. Конквеста, А. Алварес, Е. Гофера, селянин-ідеоман – селянин, схвилюваний ідеями. Ідейне поле селянина-ідеомана – це домінанта «Ідеї Землі». Вона усвідомлювалася і розумілася як «єдина Надія». Отже, на авансцену історії вийшов новий селянин – селянин доби революції з революційними гаслами.

Розуміючи селянську республіку як соціокультурне, цілісне історичне явище, умовно в його історії розрізняємо два взаємопов'язані періоди. Перший – 1905 – 1907 рр. Другий – 1917 – перша половина 1920-х рр. Критеріями для їх виокремлення є такі: по-перше, етапи розгортання селянської революції; по-друге, ступінь розвитку селянської революційності; по-третє, причини виникнення селянських республік; по-четверте, особливості їх існування; по-п'яте, загальноісторичний перебіг подій.

Однією з прикметних ознак селянської революції, започаткованої селянами Полтавської та Харківської губерній у 1902 р., у 1905 – 1907 рр. стало те, що уперше опозиційні до влади сили заговорили про селянство не як про пасивну масу, що повинна слідувати за ними, а як про окремішній активний суб'єкт історії. Селянство дедалі політизувалося. Про це переконливо свідчить створення Всеросійського селянського союзу (ВСС). Підставою для таких суджень була політизація селянської свідомості, реалізована у конкретних вчинках селян. Наприклад, селяни Верхівки Ніжинського повіту Чернігівської губернії 25 травня 1906 р. прийняли рішення надіслати телеграму до Державної Думи, в якій запевняли останню, що селяни вірять в неї і «будуть стояти за нею до кінця», по-друге, селяни підтримують проект земельного питання, запропонований трудовою групою і, нарешті, по-третє, вимагали від Думи підняти питання про

автономію України та започаткувати навчання дітей в школах рідною мовою [21, 406].

Красномовним підтвердженням політизації селянства під час селянської революції стало і створення Всеросійської селянської спілки як форми політичної самоорганізації селянства. За даними П. Замкового, які ґрунтуються на підрахунках М. Лещенка, в Європейській частині Російської імперії на кінець 1905 р. діяло 470 волосних і сільських об'єднань ВСС – 200 тис. осіб, з яких 120 об'єднань – в Україні [22, 88]. Її діяльність була наповнена реальним змістом, що безпосередньо впливав на політичну свідомість, культуру і активність селянства. Зокрема, у роботі II Всеросійського з'їзду ВСС 6–10 листопада 1905 р. взяло участь 187 селян-делегатів 27 губерній Європейської частини імперії. Окрім економічних питань на порядку денному роботи з'їзду стояли і питання запровадження загального виборчого права, демократизації селянського місцевого управління.

Суспільно-політична, революційна активність селянства під час селянської революції у 1905–1907 рр. була первинною і носила природний характер [23]. Каталізатором такої активності стало селянське самоврядування. Зумовлено це тим, що селянське самоврядування пореформеними часами ґрунтувалося на базі вікового захисника селянина – «миру»: запровадженням у 1861 р. «дворянської» системи самоврядування селян, у якій нижчий, базовий рівень складала сільська громада/сільський «мир», «архітектори» майбутнього оновленого сільського ладу, по суті, легалізували історичні форми селянського співжиття, обумовлені необхідністю колективного виживання у складних природних, економічних та соціально-політичних обставинах попередніх епох.

Пореформеними десятиліттями традиційні форми організації життя села було по суті законсервовано, оскільки це полегшувало виконання фіскальних функцій, забезпечувало самопоміч селян, гарантувало політичну лояльність режиму питомої ваги населення країни [24, 105]. З загостренням господарської кризи і соціальних протиріч на початку ХХ ст. «мир» став основою самоорганізації у селянських виступах. Сільські сходи, як відмічають фахівці, революціонізувалися, у рамках «миру» спостерігалось згуртування селянства, посилювалась соціальна солідарність [25, 16].

В окремих регіонах Російської імперії вплив союзу був настільки значним, що контроль за певними територіями належав його місцевим комітетам. Восени 1905 р. утворилися селянські республіки, які перебирали на себе частину владних повноважень в місцевостях до меж волостей або повітів [26]. Фактично українські селянські республіки у селі Великі Сорочинці на Полтавщині та у селі Люботино Сумського повіту на Харківщині тощо – результат природної політизації селянства, розвитку селянського самоврядування. Організаторами і керівниками селянських республік були офіційні особи селянського самоврядування [27, 76–78]. Так, наприклад, у Васильківському повіті Київської губернії селянський схід Ракитинської волості без участі будь-якої політичної партії для управління цією територією обрав комітет. До його складу увійшло дванадцять селян і два євреї. Комітет було проголошено єдиною владою у волості. Він користувався авторитетом у

населення, заходи, що ним застосовувалися були подібні до тих, що застосовувалися скрізь, де селяни брали владу у свої руки [6, 190].

Непоодинокими були випадки, коли організаціями і керівниками новоявлених селянських республік ставали по суті офіційні особи станового селянського самоврядування, організованого на базі «Загального положення про селян, що вийшли з кріпацької залежності» 1861 р. [28, 135]. Це з упевненістю дозволяє говорити про те, що не тільки з есерівською агітацією та створенням Всеросійської селянської спілки слід пов'язувати «надзвичайну організованість» селянських протестних акцій в умовах революції. І у цьому ми солідарні з позицією Т. Шаніна [6, 158].

Прикладом створення однієї із таких селянських республік можна назвати Сумську селянську республіку. Сумська повітова організація стала однією з найрозвинутіших і найпотужніших складових ВСС. Керував селянською революцією у Сумському повіті Харківської губернії А. Щербак [29]. Він мав «величезні організаційні здібності, своєрідне красномовство переконаного фанатика, запальну вдачу та рішучість» [29]. Чимало зробив для пробудження політичної свідомості селянства та втягнення його в орбіту впливу ВСС.

Унікальність Сумської селянської республіки полягала в тому, що в ній так звані «темні» селяни, що раніше сподівалися лише на царську допомогу в своїх бідах, трансформувалося у добре згуртовану революційну силу, яка позбавила начальство влади над ними. ВСС своїми діями фактично перебрав на себе владу в повітовому центрі. За його ініціативи відбувалися страйки, мітинги, демонстрації, мобілізувалися селяни, гімназисти й робітники для пропандистської роботи. Було встановлено максимум цін на основні продукти, створені нові суди, призупинилася мобілізація, обкладено контрибуцією поміщиків тощо. Водночас комітет зупиняв порубки, погроми та інші насильницькі дії селян, спрямовуючи їх енергію в мирне річище [26].

Складовою частиною Сумської селянської республіки була «Яструбинська республіка». Тут революційні заходи пішли далі рішень інших волосних комітетів Союзу в повіті. Зокрема, яструбинці не тільки змінили сільську владу й вигнали поліцію, але й створили власну міліцію та експропріювали капітал відділку банку в селі [26].

У середині жовтня 1905 р. сільськогосподарські робітники організували в економії хутора Степного Яструбинської волості страйк із вимогами поліпшити умови життя і праці. Свої вимоги спочатку робітники оформили у письмовому вигляді та передали управляючому економію. «Ми, робітники Степної економії – йшлося у документі, – обговоривши своє надважке життя, вирішили вимагати покращення свого економічного становища.

1. Кожному робітнику 15 крб. у місяць, напівробітникам – 12 крб. Робочий місяць не може перевищувати 24 дні. Поденному робітнику один крб. в день, напівробітникам і жінкам – 75 копійок.

2. Десятигодинний робочий день, із яких півгодини на сніданок, годину на обід і півгодини на вечерю.

3. На сніданок вимагаємо супу із картоплею. На обід і вечерю має бути борщ і каша (гречана або пшона змащена салом, а не як зараз гнилим маслом).

Яловичина має бути с фунту, сала свиного по чверті фунту на кожного робітника. Хліб має випікатися не у формах, а у звичайній селянській пічці. Приміщення має бути прибраним, а не як зараз: криси вночі гризуть за голову і по всіх котлах, столах та чашках бігають.

Ми, робітники Степної економії, вирішили: не приступати до роботи, поки наші вимоги не будуть виконані повністю» [30, 95].

Прочитавши вимоги робітників, управляючий маєтком Зубер викликав війська. Це викликало негативну реакцію з боку робітників. 20 осіб вирушило до села Морочі, де революційною групою селян керував молотобоець Кузьма Криловецький. Зібрався мітинг працівників двох економії, який переріс у страйк, що тривав 10 днів. Навіть викликані з Сум війська не вплинули на селян, тому адміністрація економії змушена була піти на поступки [31].

24 жовтня 1905 р. у Яструбиному на майдані було скликано мітинг. Село оголосило себе незалежною республікою, обрало свою владу – комітет з семи осіб: К. Криловецького, Ю. Зленка, С. Коноваленка, Н. Зякуна, Я. Осадчого, А. Кобелецького, І. Шевченка. Було вигнано представників царської влади, закрито «монополку» (шинок). Нова влада вирішила відібрати землю в поміщиків, скасувала податки і зажадала повернення податків, сплачених за останні 15 років. На посаду волосного старшини було призначено Юхима Зленка, який використав 5 тис. крб., що лежали в касі частково на придбання зброї, а частково на допомогу нужденним селянам. Для охорони порядку в селі і волості яструбинці створили бойову дружину. Вона брала участь і в придушенні виступів чорносотенців у Сумах [31].

На короткий час вся влада в повіті опинилася в руках повсталих селян. На мітингу в Сумах яструбинці оприлюднили свої вимоги. Вони стосувалися поліпшення умов життя, вирішення аграрного питання. Окремим пунктом у кожному селі вимагали створення української школи, а в Сумах – української гімназії [31].

Події в повіті набрали загрозливих для уряду масштабів. Влада застосувала контрзаходи. 23 грудня 1905 р. до Сум прибула 10-та кавалерійська дивізія, було запроваджено військовий стан, а 27 грудня до Яструбиного направлено каральний загін. Дев'ятьох учасників засуджено військовим судом до страти через повішення, десятки було відправлено на заслання, багатьох закатували без суду у Харківській Холодногорській в'язниці [31].

Придушення селянських бунтів властями у 1906–1907 рр. супроводжувалося каральними акціями щодо тих, хто брав участь у пограбуваннях поміщицьких маєтків, створенні «селянських республік». Не поодинокими були випадки, коли жандармські очільники та місцеві управлінці вимагали сходи приймати рішення про виселення з села і покарання учасників аграрних заворушень; на сходах усіх селян примушували стати на коліна і каятись у вчиненому, а потім починалися тортури [32, 184].

Вплив Сумського комітету поширився частково на Лебединський та Охтирський повіти. Діяльність організацій Селянського союзу в цих повітах полягала у висуненні вимог до місцевих поміщиків та орендарів про збільшення заробітної платні, зниження цін на оренду землі, а також у самовільному захопленні випасів, вирубці лісів, видаленні робітників з економії

силою. Інколи навіть доходило до погромів і пограбувань економії. Останнє відбувалося не за вказівкою членів Союзу, а всупереч їй. Від початку пропаганда ВСС носила мирний характер. Селян закликали дочекатися утворення представницького органу, який вирішить все по справедливості. Для запобігання погромам представники ВСС змушені були вдаватися до хитрощів. Наприклад, селянин Сумського повіту І. Чайка, показуючи селянам на поміщицьку садибу, казав: «Добра школа чи лікарня буде» [29].

У дні так званих «жовтневих свобод» Сумський повітовий комітет ВСС став фактичним керівником у повіті, а подекуди й за його межами. У волостях, в свою чергу, всю повноту влади зосередили волосні комітети. Вони, навіть, обклали податком поміщиків. Усі заклади і представники царського уряду на місцях були бойкотовані. В Сумах з Яструбинської волості прибули селяни, які стали міською міліцією. Місто було поділене на 20 ділянок, ситуацію на яких контролювало по 2 міліціонери. Таким чином, Селянський союз зробив все можливе, щоб у критичний момент не допустити революційного свавілля [29].

Для придушення селянського руху Харківський губернатор надіслав у Сумський повіт велику кількість військових загонів, а в Сумах і повіті 26 грудня 1905 р. оголосив військовий стан. За допомогою сили владі на деякий час вдалося паралізувати діяльність організацій Селянського союзу на Сумщині [29].

Подібні селянські республіки мали місце і в інших губерніях. Наприклад, на Херсонщині селяни Висунська у листопаді 1905 р. розібрали поліцію, розігнали волосний суд. Замість цих установ ними були сформовані громадський комітет і народна міліція. Більше двох тижнів ці виборні селянами інституції виконували владні функції на території селища. У січні 1906 р. козаки 3 сотні 7 Донського полку приборкали бунтарів [15].

У селі Комрат Бендерського повіту 6 січня 1906 р. селянами було утворено Комратську республіку з населенням чисельністю 10 тис. осіб. Було обрано волосний комітет. Його очолив А. Галацан – студент Харківського технологічного інституту. Відповідно до рішень новопосталого органу, скасовувалися податки, боргові зобов'язання селян, поміщицькі землі передавалися селянам. 10 січня урядові війська припинили існування Комратської республіки [33].

Також відомими є селянські республіки у селах Марково Волоколамського повіту Московської губернії, Старий Буян та Царьовщина поблизу Самари, Пески на Воронежчині, у прибалтійському Руені (Рауні), Гурійська селянська республіка, Новінська селянська республіка Тверської губернії тощо [34, 185–191].

Таким чином, феноменальність селянських республік як вияву революційності селянства у 1905–1907 рр. полягає у такому. По-перше, вони засвідчили, що відбулася «революція в розумі» землеробів. Селянська революція носила, окрім іншого, й політичний характер. Вона не обмежилася соціально-економічним змістом, як про це йшлося в історіографічній традиції. По-друге, перехід влади до селян відбувався безкровно. По-третє, селянські республіки стали першим досвідом реальної політичної боротьби селян. У такий спосіб селянство

заявило про себе як про повноправного активного суб'єкта тогочасного російського імперського соціокультурного організму. По-четверте, селянство продемонструвало здатність швидко вчитися політичному досвіду, ефективно управляти, що було неочікуваним як для революційного, так і для консервативного табору [26].

В Українську революцію 1917–1921 рр. селянство увійшло з певним досвідом поведінки активного суб'єкту історії. Недарма практично всі без винятку політичні сили та режими, що боролися за владу в Україні у роки революції, вважали селянство базовою верствою пропонованих ними моделей державностей. Наприклад, на переконання М. Грушевського, реалізувати «народний ідеал справедливості» здатне тільки селянство. В одній із своїх робіт стосовно цього він зауважив: «Головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на тім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього життєвння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будучина, українське відродження і взагалі будучина України. Протягом цілого (XIX) століття українство і селянство стало ніби синонімами. З того часу, як усі інші верстви зрадили свою національність, від нього черпався весь матеріал для національного будівництва, і на нього поклато воно свої надії: Україна зможе встати тільки тоді, коли встане сеї скинений у безодню п'їтьми й невідомості титан, сеї позбавлений зору і сили, обстрижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон. Треба було тільки подати йому сю чудотворну воду свідомості – тільки ж усе ходу не було, бо стеріг його пильно стоголовий цербер старого режиму» [35].

Водночас селянство у роки Української революції мало і власну «політичну програму», запропонувало власний варіант соціально-економічної та суспільно-політичної моделі, прийнятної для нього. Слушними стосовно цього є міркування В. Винниченка: «Селянин з соціальної природи своєї реаліст. Він оцінює явища не по їхній ідеальній, можливій цінності, а з погляду реальної, сучасної корисності» [36, 123]. Як доречно зауважує В. Лозовий, ідеологія селянства періоду Української революції 1917 – 1921 рр. тісно пов'язана з його уявленнями про аграрні відносини, про державу, владу та право, про роль свого стану у соціальній структурі та житті суспільства [37, 105 – 114]. Враховуючи тезу К. Маркса про те, що буття визначає свідомість, ми солідарні з В. Лозовим у тому, що ідеологія селянства насамперед визначалася його аграрним способом буття, виробничою діяльністю, осмисленням через звичну систему цінностей оточуючого світу. У центрі такої ідеології селянства у роки Української революції перебувало споконвічне прагнення «землі та волі». Ці два поняття були тісно взаємопов'язані у свідомості селян та мали для них сакральне значення. У такий спосіб можемо констатувати, що всю складність суспільно-політичних відносин, взаємини з владою селяни розуміли та сприймали крізь призму аграрно-природного буття [38, 104, 106].

Розвиток селянської революції у 1917–1921 рр. мав такі особливості. По-перше, вона розвивалася за якісно інших суспільно-політичних і соціально-економічних умов: падіння Російської імперії, припинення у 1918 р. Першої світової війни, радикалізації суспільних

настроїв, політичної нестабільності, загострення соціально-економічних проблем, невирішеності аграрного питання. По-друге, селянська революція стала потужним і дієвим складником Української революції 1917 – 1921 рр. як багатомірним, цілісним історичним та соціокультурним явищем. По-третє, вона розвивалася за умов стрімкої зміни центральної влади з усіма правовими, суспільно-політичними і соціально-економічними наслідками, зумовленими цим. По-четверте, революційна активність селянства була на декілька порядків вищою за 1905 – 1907 рр. Трансформацій зазнала і політична культура селянства.

Наведені вище та інші особливості розгортання селянської революції у 1917 – 1921 рр. безпосередньо вплинули на причини утворення, характер, політичне забарвлення, чисельність, територію поширення, тривалість існування селянських республік тощо в означений період. Окрім причин і обставин, характерних для утворення селянських республік у 1905 – 1907 рр., додалися й нові. На нашу думку, якщо у 1905 – 1907 рр. у селянських республіках домінував концепт «рго», то у 1917 – 1921 рр. – «contra». 3-поміж основних мотивів створення у 1917 – 1921 рр. пріоритетним було самозбереження, локалізація з тим, щоб вижити не у лише надто мінливих суспільно-політичних обставинах, а і біологічно. «Головне їх завдання, – обґрунтовано міркує Ю. Котляр, – об'єднання селян на боротьбу з різними ворогами» [16]. Отже спільна справа, спільна боротьба – базове у селянських республіках як формі революційної активності селян.

Ще одним потужним фактором селянського республікотворення став селянський повстанський рух. У цьому контексті поділяємо думку Ю. Котляра стосовно того, що виникнення селянських республік під час розгортання селянської революції у 1917 – 1921 рр. тісно пов'язане з розвитком селянського повстанського руху 1919 – 1920 рр. [15]. Так, справді, селянський повстанський рух посилив бунтівний/протестний компонент у створенні селянських республік, який поєднався з тими складниками, що мали місце під час селянського республікотворення у 1905 – 1907 рр. Значною мірою він трансформовав їх характер у бік мілітаризації. Водночас, на наше переконання, немає достатніх підстав його абсолютизувати, обмежувати селянське республікотворення лише ним і вважати селянські республіки лише найвищим етапом селянського повстанського руху. Такий підхід призведе до ігнорування попереднього досвіду становлення цієї форми селянського самоврядування, обмежить цілісне розуміння такого багатогранного феномену, як селянська республіка.

Окрім об'єктивних чинників, що впливали на формування селянських республік під час селянської революції у 1917 – 1921 рр., мали місце і суб'єктивні. Наприклад, Ю. Митрофаненко, досліджуючи феномен «множинної суверенності» революційної доби у контексті процесів національного державотворення, звернув увагу на те, що селянські республіки виникали не лише з метою самооборони, захисту власної праці, а і для «слави парубоцької», грабунку навколишніх сіл сусідів, слабких державних установ чи знесилених військових частин. Не останню роль дослідник відводить і власне селянському розумінню розпорядчих документів очільників революції.

Зокрема, на його думку, селяни по-своєму сприйняли гасло С. Петлюри: «Хай кожне село наводить в себе порядок!». В їхній інтерпретації це означало «Кожна волясть сама по собі!» [10].

Під час розгортання селянської революції у 1917–1921 рр. селянське республікотворення стало набагато чисельнішим за попередній період. Розширилися і його територіальні межі. За нашими попередніми підрахунками, у 1905–1907 рр. у Наддніпрянській Україні існувало шість селянських республік. Географічно, відповідно до тогочасного адміністративно-територіального поділу, вони локалізовані таким чином. На Полтавщині – Великі Сорочинці. На Київщині – Ракитинська у Васильківському повіті. На Харківщині – Люботинська, Сумська і Яструбинська у Сумському повіті. Висунська – на Херсонщині. Аналіз цих даних є підставою стверджувати, що у 1905–1907 рр. епіцентр селянського республікотворення розташовувався на Лівобережній Україні. Вважаємо це природним, оскільки селянство Полтавщини і Харківщини започаткувало селянську революцію у 1902 р.

Натомість у 1917–1921 рр. нами попередньо нараховано вісімнадцять селянських республік. На Лівобережній Україні – чотири: Прилуцька, Вахнівська, Спиченська, Глухівська. На Правобережній Україні – шість: Летичівська, Медвинська, Мліївська, Холодноярська, Чигиринська, Пашківська. На Півдні України – п'ять: Баштанська, Висунська, Врадіївська, Колосівська, Гуляйпільська. На Західній Україні – три: Команчанська, Флоринська, Лемківська. Окрім збільшення чисельності спостерігаємо і значне територіальне розширення селянського республікотворення.

Особливість полягала ще в одному. Селянські республіки 1905–1907 рр. мали однакове політичне забарвлення. У 1917–1921 рр. мала місце строкатість політичного забарвлення селянських республік. За спостереженнями Ю. Котляра на прикладі дев'яти селянських республік, що існували у Наддніпрянській Україні, палітра була такою. Баштанська республіка – антиденікінська, радянсько-більшовицька. Висунська – антиденікінська, націонал-соціалістична. Врадіївська – підтримувала Директорію УНР. Летичівська – пробільшовицька. Медвинська – підтримувала Директорію УНР. Мліївська – проунеерівська. Пашківська – кримінальне утворення. Холодноярська – проунеерівська. Чигиринська – проти Директорії УНР, білогвардійців, холодноярців, згодом червоних. В історіографії здебільшого визначається як радянська [16, 64–65, 67–68]. Опрацьований нами матеріал [39] дозволяє ідентифікувати політичне забарвлення й інших згаданих нами дев'яти селянських республік. Колосівська республіка – антиденікінська. Прилуцька, Вахнівська, Спиченська – антибільшовицькі. Команчанська, Флоринська, Лемківська – проунеерівські. Гуляйпільська – анархо-махновська.

Водночас, попри такі трансформації в еволюції селянських республік 1905–1907 рр. і 1917–1921 рр., спільним було джерело влади у цих утвореннях – селянство. На обох етапах розвитку селянських республік вони були формою виявлення селянської революційності, суспільно-політичної та громадської самоорганізації селянства, уособлювали спільні селянські цінності та ідеали, відображали політичну

культуру і політичну програму селян. Підтвердженням такої нашої думки є, наприклад, Гуляйпільська республіка і постать Н. Махна.

Н. Махно широким вірив у революційний потенціал селянства. На протигагу іншим політикам докладав чимало зусиль для покращення його долі, добробуту так, як він це осмислював. Прикметно, що, говорячи про селян, він розумів під ним всі прошарки цієї верстви, вірячи навіть у те, що куркульські господарства ліквідуються самі собою, втягнувшись у громадську організацію праці. Як справедливо відзначає В. Верстюк, «Він, можливо, як ніхто інший, вірив у революційність селянства, здатність його до непримиренної боротьби...» [40, 63]. «Ця віра, – писав Н. Махно, – підказувала мені, що саме серед цих замкнених політично і економічно безправних і пограбованих селян слід шукати ту силу для боротьби... за відродження революції, яка повинна проявити себе в Гуляй-Пільському районі... і виявиться єдиною силою Запорізько-Приазовської області, здатною викликати трудящих українського села і міста взагалі на шлях рішучих дій за незалежне вільне життя і вільну працю» [41, 7].

Виходець із селянського середовища, Н. Махно напрочуд тонко розумів психологію селян, їх прагнення і бажання: «Я бачив перед собою своїх друзів селян, – цих безіменних революційних анархістів-борців, які у своєму житті не знали що значить дурити один одного. Вони були чистими селянськими натурами, яких важко було переконати у чомусь, однак, раз переконав, раз вони зрозуміли тебе і, повіривши у це поняття, переконалися що саме так, – вони звеличували цей ідеал на кожному кроці, будь-де, де з'являлася можливість... Ми пізнали наше село на досвіді...» [41, 10, 42].

На його думку, селянство, зневірившись в аграрній політиці Тимчасового уряду, Центральної Ради, вимагало швидко і справедливо, з його точки зору, вирішити земельне питання. Селяни, був переконаний Н. Махно, виступали за ліквідацію приватної власності, за усунування землі та проти влади і пільг одних над іншими. Розроблений ним план дій передбачав реалізацію таких заходів: 1) об'єднання селян із створеною Н. Махном групою; 2) ізоляція селян від впливу інших партій; 3) поступовий перехід влади на місцях до виборних селянських органів; 4) формування політичної культури селян, «...щоб у справі завоювання землі й права на свободу самоуправління... покладалося на самого себе...» [41, 24–25].

Останньому пункту Нестор Іванович придавав неабиякого значення. Він прекрасно розумів, що лише тісний контакт між ним, тією силою, що він представляв, і селянством дозволить, хоча б у межах Гуляй-Поля, реалізувати програмні положення махновців і задовольнити віковічні прагнення селян. «...щоб взяти нам у Гуляй-Полі рішучих кроків по розгону урядових установ і оголосити поза всякими правами на існування у нашому районі приватної власності на землю, фабрики, заводи та інших видів громадських підприємств, ми повинні були, крім того, щоб прислухатися до голосу нашого руху в містах, підійти до селянської маси, переконатися у стабільності її революційної сили, дати селянам відчутти нас біля себе відданими тим ідеям, тим думкам, які ми перед ними викладаємо на сходах і мітингах» [41, 11].

Немає достатньо підстав, враховуючи навіть активну революційну діяльність Н. Махна, говорити про махновщину і про нього лише як про деструктивне явище, оскільки, заперечуючи, зокрема й збройно, він намагався і конструювати модель, відмінну від тієї, проти якої боровся. Так, виступаючи проти влади, він докладав чимало зусиль із організації Селянського Союзу, який створив би умови для того, щоб селяни самі підійшли до питання землі й оголошення її усуспільненою. Саме в цьому і полягав махновський ідеал селянської свободи: самі вирішили, самі дають собі раду. Крім того, через Союз селянство активно долучилося б до революції, розсунуло ширше її береги, поглибило б її, розчистило б шляхи до її розвитку, визначило б її сутність. Це також відображало розуміння ними складних суспільно-політичних перипетій 1917–1921 рр.

Свої програмні положення махновці оприлюднювали і закріплювали у резолюціях з'їздів різних рівнів. Наприклад, з приводу аграрного питання, яке активно обговорювалося делегатами II з'їзду представників селянських і робітничих рад 35 волостей Гуляйпільського району і махновців було прийнято постанову. У ній йшлося про таке: «...земля нічия, і користуватися нею можуть лише ті, хто трудиться на ній, хто обробляє її, земля повинна перейти у користування трудового селянства України безкоштовно по нормі зрівняльно-трудовій» [42, 128]. Співставивши цю резолюцію зі змістом III Універсалу, вражає ідейна схожість двох документів, з іншого боку – ворожість однієї до одної політичних сил, що їх готували. На III Всеукраїнському з'їзді рад їх представники виступили з такою пропозицією: «...я лише наполягаю на тому, щоб селянам, які до цього часу вели своє господарство, самим надати широке право розпоряджатися землею, як вони хочуть на місцях, хоча б на цей єдиний сезон, в противному разі і селяни, і робітники залишаться без хліба. Кажуть, що наше сільське господарство розрушене: не вистачає знарядь і т.д., а я повинен сказати, що тут є маленьке перебільшення. Дійсно, дещо поламане, і коней не вистачає, але все ж таки, якщо селянам дати землю і сказати, що скільки ви працюєте, стільки буде ваше, то, безумовно, вся земля буде засіяна» [42, 129].

Селяни беззастережно довіряли Н. Махну, більше того – вірили в нього. «Симпатії цих селян, – писав білогвардійський офіцер І. Герасименко, – були на боці Махна, і коли з корінним махновцем можна було вести будь-яку розмову з дуже злою критикою Махна, при селянинові-махновцеві у такому разі можна було б чекати смерті» [43, 34-35]. Відповідь на причини фанатичної відданості селянському ватажку лежить в багатьох площинах. По-перше, як справедливо зауважує С. Семанов, під час глибинних революційних потрясінь знедолені та озлоблені низи мріяли про земний рай, а молоді – вони завжди поспішають – бажають всього і негайно; анархізм підкуповував своєю прямою і простою планів [44, 55]. По-друге, поки Тимчасовий уряд, Центральна Рада зволікали, а у більшовиків ще не було влади, махновці провели конфіскацію і перерозподіл поміщицьких земель. По-третє, воюючи проти всіх режимів, Н. Махно завжди і скрізь відстоював інтереси селянства, захищаючи його від австро-німецьких окупантів, більшовиків, білогвардійців, петлюрівців. По-четверте, він точно знав чого хочуть селяни і як цього досягнути.

Махновці мали вплив в Олександрівському, Маріупольському, Павлоградському (Катеринославська губернія), Старобельському, Куп'янському, Ізюмському (Харківська губернія), Бердянському, Мелітопольському (Таврійська губернія), Костянтинівському (Полтавська губернія) повітах.

Н. Махно намагався реалізувати політичні принципи, про які вже йшлося вище. Червень–серпень 1917 р. – період активного обговорення і прийняття рішень селянами контрольованої махновцями території з найважливішого для них – земельного питання. На травневому з'їзді в Олександрівську вони ухвалили резолюцію, в якій йшлося про перехід землі без викупу у користування трудящих, що знайшло відображення і у декларації Гуляйпільського Селянського Союзу [41, 31–32]. У червні 1917 р. Селяни відмовилися виконувати свої орендні зобов'язання, вимагаючи після жнив відібрати у поміщиків та куркулів землю, розподіливши її між собою [41, 44]. Під час збройного виступу Л. Корнілова у Гуляйполі працював черговий з'їзд рад, на якому, крім іншого, обговорювалася практична ліквідація поміщицького та куркульського землеволодіння. З доповіддю перед делегатами виступили анархісти-комуністи, які запропонували негайно не лише перерозподілити угіддя, а й організувати по маєтках вільні сільськогосподарські комуни за участю і селян, і поміщиків, і куркулів. Останніх у разі відмови планувалося наділити трудовою нормою землі для ведення власними силами індивідуального господарства [41, 70-71]. У такий спосіб махновці здобували неабияку популярність серед селян, заручаючись їх підтримкою. Н. Махно, на відміну від своїх опонентів, які боялися селянських виступів, а тому всіляко зволікали з перерозподілом землі, зрозумівши, що їх не можливо придушити і відстрочити у часі, очолив селянський рух, роздавши землю тим, хто на ній працював. «... я скликав усіх поміщиків, куркулів і відібрав у них документи про придбання землі у власність. За цими документами Земельний відділ зробив точний облік всіх земельних багатств, що належали поміщикам і куркулям. Організували при Раді Робітничих і Селянських Депутатів Комітет Батраків і створили батрацький рух проти поміщиків і куркулів...» [41, 40].

У середині серпня 1917 р. за ініціативи Нестора Івановича, який на той час очолював місцеву раду, було проведено і переоблік інвентарю, який залишився від поміщиків та куркулів: «Революційні трудящі жадали дій. Я запропонував селянам делегувати із свого складу на допомогу Земельному Комітету осіб і поспішив розділити церковні, поміщицькі та державні землі, які необхідно засівати на озимі і орати, готуючи до весни» [41, 84]. 25 вересня 1917 р. він підписав декрет повітової ради про усуспільнення землі та її розподіл між селянам [45, 44]. Не гаючи часу селяни розпочали реалізацію щойно підписаного документу. «Селяни активно взялися за справу, але коли вони виїхали у поле і почали ділити землю, то з'ясувалося, що необхідно залишити за кожним селянином на цей рік ту землю, яку він уже засіяв озиминою, з підрахунком у нього суми на користь громади, щоб таким чином урівняти громадський фонд, який витрачався на громадські потреби, у який ті, хто не взяв і не обробляв землі, не будуть цей рік вносити своєї частки. У цілому селяни забрали землю, яку потрібно було зорати на

зиму, розподілили її, не звертаючи уваги на погрози державних агентів» [41, 84].

Рішення про розподіл і сама процедура здійснювалися відповідно до махновської доктрини – самими селянами, тобто їх представниками, делегованими на районний з'їзд земельних комітетів. Останній виділив поміщицькі маєтки, їх угіддя організації в них добровільних сільськогосподарських комун. Всі бажані організувалися у невеличкі – 50-200 чоловік – вільні сільгоспкомуні. В. Лобачов називає їх унікальними, які не були схожими ні на які інші. Своєю думку дослідник підтверджує тим, що в основі їх устрою лежав «анархічний принцип». «Добровільний вступ до неї, – пише історик, – розумівся сам собою, таким же добровільним було визначення ступеню комунізації кожного члена» [46, 22]. Сам же селянський «батька» вважав, що вони ґрунтуються «на рівності та солідарності членів» [41, 173].

Початок формування комун припав на лютий–березень 1918 р. Це був період не лише перерозподілу реквізованих восени 1917 р. землі та реманенту, а й час підготовки до весняних польових робіт. За свідченнями Н. Махна, цей процес носив цілком організований характер. Колишні солдати, керовані ревкомом, перевозили і усупільнювали реквізований інвентар. Кожному із екс-власників, враховуючи склад сім'ї, залишали: дві пари коней, одну чи дві корови, буккер, рало, сіялку, віялку, косарку. Таким чином колишні власники не залишалися на призволяще, маючи достатньо техніки для обробітку залишеної їм трудової норми землі. Селяни, які ще восени 1917 р. виявили бажання зорганізуватися у комуні, переселялися в експропрійовані маєтки.

Члени комуні цілком свідомо, без будь-якого примусу, ставилися до справи. Вони спільно працювали, харчувалися, відпочивали. Кожен із них мав право індивідуальні дії та вчинки. Вимагалось лише завчасно попередити про це комунарів. Економічним розвитком комуні переймалися загальні збори її членів, на яких розподілялися обов'язки тощо [41, 174-177].

У такий спосіб закладалися основи «вільного радянського ладу» в інтерпретації Н. Махна, який окремі дослідники слушно, на нашу думку, називають «селянсько-махновською державою» [47, 202]. Фактично було створено державний механізм. Він складався з органів законодавчої, виконавчої влади, армії, повстансько-селянських з'їздів, реввійськради, місцевих рад, комендатур. Так, у звіті завполітпросвітою Олександрівського повіту від 1 квітня 1919 р. йшлося про те, що Гуляй-Поле – держава у державі [48, 43]. На Другому з'їзді махновців і селянських депутатів, у лютому 1919 р., було створено військову революційну раду. Вона «поєднувала функції парламенту і радного воєнного органу» [49, 196].

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, констатуємо. Феноменом селянської революції, розпочатої селянами Полтавської й Харківської губерній у 1902 р., стали селянські республіки. Є достатньо підстав розуміти їх як соціокультурне, цілісне історичне явище, що у своїй еволюції пройшло два етапи: перший – 195–1907 рр., другий – 1917–перша половина 1920-х рр. За своєю сутністю селянські республіки – форма суспільно-політичної

та громадської самоорганізації селян, об'єднаних спільними духовно-культурними, суспільно-політичними і соціально-економічними цінностями/ідеалами для вирішення спільних духовно-культурних, суспільно-політичних, соціально-економічних питань. Ключовим для розуміння поняття «селянська республіка» є спільна справа. Селянська республіка як суспільно-політичне утворення мала ряд принципових і класичних ознак, властивих такій формі утворень. Ними насамперед були такі: антитеза єдиновладддю, виборність керівного складу, наявність законодавчих і виконавчих інститутів, демократизм у селянському розумінні у вирішенні спільних справ, територіальні межі, збройні формування тощо. Залежно від ступеню організованості перелік міг різнитися, як і якість цих критеріїв. Попри трансформації в еволюції селянських республік 1905–1907 рр. і 1917–1921 рр., спільним було джерело влади у цих утвореннях – селянство. На обох етапах розвитку селянських республік вони були формою виявлення селянської революційності, суспільно-політичної та громадської самоорганізації селянства, уособлювали спільні селянські цінності та ідеали, відображали політичну культуру і політичну програму селян. Їх виникнення, недовготривале існування, унікальна роль у революційних процесах початку ХХ ст. переконливо засвідчили появу на тогочасній історичній арені нового активного суб'єкта історії – селянина.

Список використаної літератури та джерел

1. Верховцева І. Г. Станове самоврядування і протестний рух селян в Російській імперії на початку ХХ ст.: «селянські республіки» / І. Г. Верховцева // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: матеріали міжн. наук.-прак. конф., 29–30 травня 2015 р. – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. – С. 76–78.; Верховцева І. Г. Селянське самоврядування в Російській імперії в умовах революції 1905–1907 рр.: приговорний рух / І. Г. Верховцева // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв, 2014. – Вип. 10. – С. 12–20.; Верховцева І. Г. Селянське самоврядування та «мир»: до питання модернізації аграрного ладу в Російській імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Г. Верховцева // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси: матеріали V всеукраїнської наукової конференції. м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.: у 5-х частинах. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. – Ч. 5. – С. 103–106.
2. Герасименко О. В. Спроба створення «селянських республік» на Слобожанщині в роки першої революції 1905–1907 рр. / О. В. Герасименко // Український селянин. – Черкаси, 2017. – Вип. 17. – С. 29–33.
3. Кудінов Д. Сумська селянська республіка у вітчизняній і зарубіжній історіографії / Д. В. Кудінов // Часопис української історії. – 2011. – Вип. 21. – С. 82–90.
4. Магась В. О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки першої російської революції / В. О. Магась // Інтелегенція і влада: громад.-політ. наук. зб. – 2008. – Вип. 11. – С. 44–53.
5. Магась В. Місцева адміністрація та організації Всеросійського селянського союзу в 1905 р. / В. Магась, Ю. Магась-Демидас // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І. С. Зуляка; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. – Тернопіль: [ТНПУ], 2016. – Вип. 1, ч. 2. – С. 67–66.
6. Шанин Т. Революция как момент истины. Россия 1905–1907–1917–1922 / Т. Шанин. – М.: Весь мир, 1997. – 560 с.
7. Губський С. Селянські республіки на Миколаївщині під час революції 1917–1920 років / С. Губський //

Українознавство. – 2015. – № 4. – С. 76–93.

8. Котляр Ю. В. Баїтанські повстанці проти репресивно-каральної системи (за матеріалами справи №3897) / Ю. В. Котляр // Реабілітовані історією. Миколаївська область. – Кн. 5. – К.; Миколаїв: Світосляд, 2010. – С. 7–32.; Котляр Ю. В. Висунська і Баїтанська республіки (до 90-ї річниці проголошення) / Ю. В. Котляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 92 с.; Котляр Ю. В. Висунська і Баїтанська республіки / Ю. В. Котляр // Пам'ять століть. – 1997. – №1. – С. 134–137.; Котляр Ю. В. Висунська народна республіка. 1919 р. / Ю. В. Котляр // Укр. іст. журнал. – 1996. – №1. – С. 63–68.; Котляр Ю. В. Врадіївська Хліборобська республіка / Ю. В. Котляр // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 5. – С. 50–53.; Котляр Ю. В. Повстанство. Селянський рух на Півдні України (1917–1925): монографія / Ю. В. Котляр. – Миколаїв; Одеса: ТОВ «ВіД», 2003. – 194 с.; Котляр Ю. В. Повстанський рух селян Півдня України. Висунська і Баїтанська республіки (1919–1920 рр.): монографія / Ю. В. Котляр. – Миколаїв: ПП «Спрінтпрінт», 1999. – 117 с.; Котляр Ю. В. Повстансько-партизанський рух українських селян у 1919 – на початку 1920 рр.: (на матеріалах Півдня України) / Ю. В. Котляр: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01-історія України; Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 1997. – 16 с.; Котляр Ю. В. Регіональні аспекти повстанського руху селян 20-х рр. XX ст. / Ю. В. Котляр // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Вип. 13. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – С. 183–201.

9. Легоняк, Б. І пов'язав возонь новий з Холодного Яру / Богдан Легоняк // Залізничкові читання: матеріали Другої учн. наук. краєзнавчої конф. – [Черкаси, 2010]. – С. 24–28.

10. Митрофаненко Ю. С. Феномен «множинної суверенності» революційної доби 1917 – 1920 рр. у контексті процесів національного державотворення / Ю. С. Митрофаненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://timso.koipro.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/1918-1922>

11. Пономаренко М. Холодноярська республіка / М. Пономаренко // Черкаський край – земля Богдана і Тараса. – К.: Українські пропілеї, 2002. – С. 486–497.

12. Чос В. Мліївська республіка / В. Чос // Нова Січ. – 2007. – 7 листопада.

13. Шкварець В. Повстансько-партизанський рух селянства Півдня України у березні 1919 – січні 1920 року: нові дослідження / В. Шкварець // Південна Україна: проблеми історичних досліджень: зб. наук. праць Ч. II / Ін-т історії України НАН України та ін.; ред. кол.: В. А. Смолій (гол. ред.) та ін. – Миколаїв, 1998. – С. 91–95.; Шкварець В. Селянські повстансько-партизанські політичні утворення (формування) державного типу в Миколаївському краї / В. Шкварець // Краєзнавчий альманах. Історія. Археологія. Наука. Культура. Освіта. Промисловість. Сільське господарство. – Миколаїв: ОПППО, 2011. – №1. – С. 81–91.; Шкварець В. П. Українська національно-демократична революція і боротьба за незалежність на Миколаївщині (1917–1921) / В. П. Шкварець. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. – 120 с.

14. Щербатюк В. Медвинське антибільшовицьке повстання 1920 року / В. Щербатюк // Вісник Академії праці та соціальних відносин. – 2009. – № 4. – С. 163–168.

15. Котляр Ю.В. Селянські республіки Півдня України: до проблеми державотворення / Ю.В. Котляр [Електронний ресурс] // – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua

16. Котляр Ю.В. Селянські республіки Наддніпрянської України: до питання класифікації / Котляр Ю.В. // Історичний архів. – 2017. – № 18. – С. 64–69.

17. Детальніше дивись: Шаповал В.М. РЕСПУБЛІКА // В.М. Шаповал [Електронний ресурс] // – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?termin=Respublika>

18. Енциклопедичний словник з державного управління /

уклад. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Міхненко та ін., за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Троцинського, Ю.П. Сурміна. – К.: НАДУ, 2010. – С. 617.

19. Корновенко С.В. Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917–1921 рр. / С.В. Корновенко // Український історичний журнал. – 2017. – № 4. – С. 83–94.

20. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям / Р. Конквест. – К.: Основи, 2003. – 371 с.

21. Кожевник А.Е. Крестьянское движение в Черниговской губернии в период спада первой русской революции (1906 – 1907 годы) / А.Е. Кожевник // Ученые записки Горьковского государственного университета, 1958. – Вып. 47. – С. 406.

22. Замковий П.В. З історії «селянської республіки» на Сумщині / П.В. Замковий // Український історичний журнал. – 1985. – № 12. – С. 87–94.

23. Детальніше дивись: Корновенко С.В., Герасименко О.В. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902–1917 рр.: [монографія]. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2017. – 204 с.

24. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування та «мир»: до питання модернізації аграрного ладу в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) / І.Г. Верховцева // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали V всеукраїнської наукової конференції. м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.: у 5-х частинах. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2015. – Ч. 5. – С. 105.

25. Кукушкин Ю.С. Самоуправление крестьян России (XIX – начало XX века) / Ю.С. Кукушкин, Н.С. Тимофеев. – Москва: изд-во МГУ, 2004. – С. 16.

26. Кудінов Д. Сумська селянська республіка у вітчизняній і зарубіжній історіографії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/history.sumy/docs/82_90/7?e=3773362/6155836/. – Назва з екрану.

27. Детальніше дивись Верховцева І.Г. Станове самоврядування і протесний рух селян в Російській імперії на початку XX ст.: «селянські республіки» / І.Г. Верховцева // Сучасні виклики для гуманітарних наук в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2015. – С. 76–78.

28. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування в Російській імперії в умовах революції 1905–1907 рр.: приговорний рух / І.Г. Верховцева // Чорноморський літопис: науковий журнал. – Миколаїв, 2014. – Вип. 10. – С. 15; Наумов С.О. «Селяни усієї України, єднайтеся!»: організаторська робота українських партій на селі (1905–1907 рр.) / С.О. Наумов // Український селянин. – Черкаси, 2005. – Вип. 9. – С. 135.

29. Магась В.О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки першої російської революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhini-v-roki-pershoho%D1%97-rosijskoho%D1%97-revolucii%D1%97.html>. – Назва з екрану.

30. Федоренко Г.М. Історія побережжя річки Локні. Сумської області. (від давніх часів до 1930 року) / Г.М. Федоренко. – Суми, 1965. – С. 95.

31. Івануценко Г. Яструбинська республіка: погляд через століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumynews.com/oleh-medunytsia/79/yastrubynska-respublika-pohliad-cherез-stolittia>. – Назва з екрану.

32. Дроздов І.Г. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции 1905–1906 гг. / И.Г. Дроздов. – Москва-Ленинград: Государственное издательство, 1925. – С. 184.

33. Детальніше дивись Первухин В. Комратская республіка / В. Первухин. – Одеса: Астропринт, 2006. – 66 с.

34. Предметніше див. Магась В.О. «Селянська республіка» на Сумщині в роки першої російської революції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhini-v-roki-pershoho%D1%97-rosijskoho%D1%97-revolucii%D1%97.html>; Верховцева І.Г. Станове самоврядування і протесний рух селян в Російській імперії на початку XX ст.: «селянські

республіки» / І.Г. Верховцева // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 2015. – С. 76–78.; Шанин Т. Революція как момент истины. Россия 1905–1907 & 1917–1922 / Т. Шанин. – Москва: Вест мир, 1997. – 560 с.

35. Цит. за Котляр Ю. Трансформації в психолого-ментальному світосприйнятті селянства Півдня України (перша третина ХХ ст.) / Ю. Котляр [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/88-75-41.pdf>

36. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К., 1990. – Ч. 2. – 328 с.

37. Лозовий В. До питання про ідеологію українського селянства в добу революції (1917–1921 рр.) / В. Лозовий // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917–1921 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець – Подільський, 6–7 грудня 2007. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 105–114.

38. Михайлюк О. Щодо «політичної програми» селянства України в період революції та громадянської війни / О. Михайлюк // Український селянин. – 2003. – № 7. – С. 103–106.

39. Коковський Ф. Лемківські республіки в 1918–1919 роках // Історичний календар-альманах Червоної Каліни на 1935 рік. – Львів, 1934.; Криницький С. ЗУНР і Лемківщина // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 6.; Лемківські республіки 1918–1919 рр. // Лемківщина: земля, люди, історія, культура. Т.1 / Ред. Б. О. Струмінський. – Нью-Йорк – Париж, 1988.; Ольшанський Тадеуш А. Команчанська республіка. Невідома сторінка українського визвольного прориву - листопад 1918 – січень 1919 // *Аннали Лемківщини*. Ч.5 / Ред. І.Гвозда. – Нью-Йорк: Фундація Дослідження Лемківщини, 1993.; Турчак О. Талергофська трагедія. Лемківські республіки 1918–1920 рр. // *Лемківщина: Історикоетнографічне дослідження у 2-х томах. Т.1: Матеріальна культура*. ж Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999.; Шпилька П. Визвольні змагання Східної Лемківщини в 1918 році // *Аннали Лемківщини*. Ч.5 / Ред. І.Гвозда. – Нью-Йорк: Фундація Дослідження Лемківщини, 1993.; Ісаков П. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (1919–1921 рр.): динаміка кількісних змін, ідеологія, географія поширення / П. Ісаков // *Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років*. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – С. 282–316.; Команецька та Флоринська республіки 1918–1920 років на Лемківщині // *Вісник Світової Федерації Українських Лемків*, 2013. – № 11–12. – С. 13–16.

40. Верстюк В.Ф. Перший союз Н. Махна з радянською владою // *Минуле України: відновлені сторінки*. – К., 1991. – С. 61–95.

41. Махно Н. Русская революция на Украине: В 3-х кн. – кн. 2. (июль–декабрь 1918 г.). – Париж, 1937. – 183 с.

42. Цит. за: Верстюк В.Ф. Махновщина: селянсько-повстанський рух на Україні (1918–1921). – К., 1992. – 368 с.

43. Цит. за Волковинський В.М. Батько Махно. – К., 1992. – 48 с.

44. Семанов С. Махно. Судьба атамана. – М., 2004. – 320 с.

45. Волковинський В.Н. Нестор Иванович Махно // *Вопросы истории*. – 1991. – № 9–10. – С. 38–58.

46. Лобачов В. Был ли батька Махно анархистом? // *Наука и религия*. – 2001. – № 1. – С. 22–24.

47. Туркевич В., Чубук М. Селянський ватаг із Гуляйполя // *Історичний календар*. – К., 1999. – С. 200–202.

48. Цит. за Семанов С. Махновщина и её крах // *Вопросы истории*. – 1966. – № 9. – С. 37–60.

49. Ефремов А. Действия против Махно с января 1920 г. по январь 1921 г. // *Сборник трудов Военно-научного общества*. – 1921. – кн. 1. – С. 195–215.

References

1. Verkhovtseva I. H. Stanove samovriaduvannia i protestnyi rukh selian v Rosiiskii imperii na pochatku KhKh st.: «selianski respubliky» / I. H. Verkhovtseva // *Suchasni vykyky dlia suspilnykh nauk v umovakh hlobalizatsii: materialy mizhn. nauk.-prak. konf.*, 29–30 travnia 2015 r. – Lviv: HO «Lvivska fundatsiia suspilnykh nauk», 2015. – S. 76–78.; Verkhovtseva I. H. Selianske samovriaduvannia v Rosiiskii imperii v umovakh revoliutsii 1905–1907 rr.: pryhovornyi rukh / I. H. Verkhovtseva // *Chornomorskyi litopys: naukovyi zhurnal*. – Mykolaiv, 2014. – Vyp. 10. – S. 12–20.; Verkhovtseva I. H. Selianske samovriaduvannia ta «myr»: do pytannia modernizatsii aharnoho ladu v Rosiiskii imperii (druga polovyna KhKh – pochatok KhKh st.) / I. H. Verkhovtseva // *Suchasni sotsialno-humanitarni dyskursy: materialy V vseukrainskoi naukovoї konferentsii. m. Dnipropetrovsk, 21 bereznia 2015 r.: u 5-kh chastynakh*. – Dnipropetrovsk: TOV «Innovatsiia», 2015. – Ch. 5. – S. 103–106.
2. Herasymenko O. V. Sproba stvorennia «selianskykh respublik» na Slobozhanshchyni v roky pershoi revoliutsii 1905–1907 rr. / O. V. Herasymenko // *Ukrainskyi selianyn*. – Cherkasy, 2017. – Vyp. 17. – S. 29–33.
3. Kudinov D. Sumska selianska respublika u vitchyzniani i zarubizhni istoriohrafii / D. V. Kudinov // *Chasopys ukrainskoi istorii*. – 2011. – Vyp. 21. – S. 82–90.
4. Mahas V. O. «Selianska respublika» na Sumshchyni v roky pershoi rosiiskoi revoliutsii / V. O. Mahas // *Intelihtentsiia i vlada: hromad.-polit. nauk. zb.* – 2008. – Vyp. 11. – S. 44–53.
5. Mahas V. Mistseva administratsiia ta orhanizatsii Vserosiiskoho selianskoho soiuzu v 1905 r. / V. Mahas, Yu. Mahas-Demydas // *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istoriia / za zah. red. I. S. Zuliaka; redkol.: M. Aleksiiets, L. Aleksiiets, M. Barmak [ta in.]*. – Ternopil: [TNP], 2016. – Vyp. 1, ch. 2. – S. 67–66.
6. Shanyn T. Revoliutsiia kak moment ystyny. Rossiia 1905–1907–1917–1922 / T. Shanyn. – M.: Ves myr, 1997. – 560 s.
7. Hubsyky S. Selianski respubliky na Mykolaivshchyni pid chas revoliutsii 1917–1920 rokiv / S. Hubsyky // *Ukrainoznavstvo*. – 2015. – № 4. – S. 76–93.
8. Kotliar Yu. V. Bashtanski povstantsi proty represyvno-karalnoi systemy (za materialamy spravy №3897) / Yu. V. Kotliar // *Reabilitovani istoriieiu. Mykolaivska oblast*. – Kn. 5. – K.; Mykolaiv: Svitohliad, 2010. – S. 7–32.; Kotliar Yu. V. Vysunska i Bashtanska respubliky (do 90-yi richnytsi proholoshennia) / Yu. V. Kotliar. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2010. – 92 s.; Kotliar Yu. V. Vysunska i Bashtanska respubliky / Yu. V. Kotliar // *Pamiat stolit.* – 1997. – №1. – S. 134–137.; Kotliar Yu. V. Vysunska narodna respublika. 1919 r. / Yu. V. Kotliar // *Ukr. ist. zhurnal*. – 1996. – №1. – S. 63–68.; Kotliar Yu. V. Vradiivska Khlivorobska respublika / Yu. V. Kotliar // *Chornomorskyi litopys: naukovyi zhurnal*. – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2012. – Vyp. 5. – S. 50–53.; Kotliar Yu. V. Povstanstvo. Selianskyi rukh na Pivdni Ukrainy (1917–1925): monohrafiia / Yu. V. Kotliar. – Mykolaiv; Odesa: TOV «ViD», 2003. – 194 s.; Kotliar Yu. V. Povstanskyi rukh selian Pivdnia Ukrainy. Vysunska i Bashtanska respubliky (1919–1920 rr.): monohrafiia / Yu. V. Kotliar. – Mykolaiv: PP «Sprintprint», 1999. – 117 s.; Kotliar Yu. V. Povstansko-partyzanskyi rukh ukrainskykh selian u 1919 – na pochatku 1920 rr.: (na materialakh Pivdnia Ukrainy) / Yu. V. Kotliar: avtores. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01-istoriia Ukrainy; Odeskyi derzh. un-t im. I. I. Mechnykova. – Odesa, 1997. – 16 s.; Kotliar Yu. V. Rehionalni aspekty povstanskoho rukhu selian 20-kh rr. KhKh st. / Yu. V. Kotliar // *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. – Vyp. 13. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2005. – S. 183–201.
9. Lehoniak, B. I povitav vohon novyi z Kholodnoho Yaru / Bohdan Lehoniak // *Zalizniakovi chytannia: materialy Druhoi uchn. nauk. kraieznavchoi konf.* – [Cherkasy, 2010]. – S. 24–28.
10. Mytrofanenko Yu. S. Fenomen «mnozhynnoi suverennosti» revoliutsiinoi doby 1917 – 1920 rr. u konteksti protsesiv natsionalnoho derzhavotvorennia / Yu. S. Mytrofanenko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://timso.koippo.kr.ua/blogs/index.php/Mitrofanenko/1918-1922>

11. Ponomarenko M. Kholodnoïarska respublika / M. Ponomarenko // *Cherkaskyi kraj – zemlia Bohdana i Tarasa*. – K.: Ukrainski propilei, 2002. – S. 486-497.
12. Chos V. Mliivska respublika / V. Chos // *Nova Sich*. – 2007. – 7 lystopada.
13. Shkvarets V. Povstansko-partyzanskiy rukh selianstva Pivdnia Ukrainy u berezni 1919 – sichni 1920 roku: novi doslidzhennia / V. Shkvarets // *Pivdenna Ukraina: problemy istorychnykh doslidzhen: zb. nauk. prats Ch. II / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy ta in.; red. kol.: V. A. Smolii (hol. red.) ta in.* – Mykolaiv, 1998. – S. 91–95.; Shkvarets V. Selianski povstansko-partyzanski politychni utvorennia (formuvannia) derzhavnogo typu v Mykolaivskomu kraï / V. Shkvarets // *Kraieznavchyi almanakh. Istoriia. Arkheolohiia. Nauka. Kultura. Osvita. Promyslovist. Silske hospodarstvo*. – Mykolaiv: OIPPO, 2011. – №1. – S. 81–91.; Shkvarets V. P. *Ukrainska natsionalno-demokratychna revoliutsiia i borotba za nezalezhnist na Mykolaivshchyni (1917–1921) / V. P. Shkvarets*. – Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2007. – 120 s.
14. Shcherbatiuk V. Medvynske antybilshovytske povstannia 1920 roku / V. Shcherbatiuk // *Visnyk Akademii pratsi ta sotsialnykh vidnosyn*. – 2009. – № 4. – S. 163–168.
15. Kotliar Yu.V. Selianski respubliki Pivdnia Ukrainy: do problemy derzhavotvorennia / Yu.V. Kotliar [Elektronnyi resurs] // – Rezhym dostupu: lib.chdu.edu.ua
16. Kotliar Yu.V. Selianski respubliki Naddniprianskoi Ukrainy: do pytannia klasyfikatsii / Kotliar Yu.V. // *Istorychnyi arkhiv*. – 2017. – № 18. – S. 64–69.
17. Detalnishe dyvys: Shapoval V.M. RESPUBLIKA // V.M. Shapoval [Elektronnyi resurs] // – Rezhym dostupu: <http://www.history.org.ua/?termin=Republika>
18. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnogo upravlinnia / ukld. Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M. Mikhenko ta in., za red. Yu.V. Kovbasiuka, V.P. Troshchynskoho, Yu.P. Surmina. – K.: NADU, 2010. – S. 617.
19. Kornovenko S.V. Subiektnyi skladnyk ahrarynogo pytannia yak odna z peredumov Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921 rr. / S.V. Kornovenko // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – 2017. – № 4. – S. 83–94.
20. Konkvest R. Rozdumy nad spliudrovanyim storichchiam / R. Konkvest. – K.: Osnovy, 2003. – 371 s.
21. Kozhevnyk A.E. Krestianskoe dvizhenie v Chernyovskoi hubernyy v peryod spada pervoi russkoi revoliutsii (1906 – 1907 hody) / A.E. Kozhevnyk // *Uchenye zapysky Horkovskoho hosudarstvennogo unyversyteta, 1958*. – Vyp. 47. – S. 406.
22. Zamkovyi P.V. Z istorii «selianskoi respubliky» na Sumshchyni / P.V. Zamkovyi // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. – 1985. – № 12. – S. 87–94.
23. Detalnishe dyvysia: Kornovenko S.V., Herasymenko O.V. Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902 – 1917 rr.: [monohrafiia]. Cherkasy: Chabanenko Yu.A., 2017. – 204 s.
24. Verkhovtseva I.H. Selianske samovriaduvannia ta «myr»: do pytannia modernizatsii ahrarynogo ladu v Rosiiskii imperii (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.) / I.H. Verkhovtseva // *Suchasni sotsialno-humanitarni dyskursy. Materialy V vseukrainskoi naukovoï konferentsii. m. Dnipropetrovsk, 21 bereznia 2015 r.: u 5-kh chastynakh*. – Dnipropetrovsk: TOV «Innovatsiia», 2015. – Ch. 5. – S. 105.
25. Kukushkyn Yu.S. Samoupravlenye krestian Rossyï (KhIKh – nachalo KhKh veka) / Yu.S. Kukushkyn, N.S. Tymofeev. – Moskva: yzd-vo MHU, 2004. – S. 16.
26. Kudinov D. Sumsa selianska respublika u vitchyznianiï i zarubizhnii istoriografii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://issuu.com/history.sumy/docs/82_90/7?e=3773362/6155836/. – Nazva z ekranu.
27. Detalnishe dyvysia Verkhovtseva I.H. Stanove samovriaduvannia i protesnyi rukh selian v Rosiiskii imperii na pochatku KhKh st.: «selianski respubliky» / I.H. Verkhovtseva // *Suchasni vyklyky dlia humanitarnykh nauk v umovakh hlobalizatsii. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. – Lviv, 2015. – S. 76–78.
28. Verkhovtseva I.H. Selianske samovriaduvannia v Rosiiskii imperii v umovakh revoliutsii 1905–1907 rr.: pryhovornyi rukh / I.H. Verkhovtseva // *Chornomorskyi litopys: naukovyi zhurnal*. – Mykolaiv, 2014. – Vyp. 10. – S. 15; Naumov S.O. «Seliany usiiei Ukrainy, yednaitesia!»: orhanizatorska robota ukrainskykh partii na seli (1905–1907 rr.) / S.O. Naumov // *Ukrainskyi selianyn*. – Cherkasy, 2005. – Vyp. 9. – S. 135.
29. Mahas V.O. «Selianska respublika» na Sumshchyni v roky pershoi rosiiskoi revoliutsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.stationline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhyni-v-roki-persho%D1%97-rosijsko%D1%97-revolyuci%D1%97.html>. – Nazva z ekranu.
30. Fedorenko H.M. Istoriia poberezhzhia richky Lokni. Sumskoi oblasti. (vid davnikh chasiv do 1930 roku) / H.M. Fedorenko. – Sumy, 1965. – S. 95.
31. Ivanushchenko H. Yastrubynska respublika: pohliad cherez stolittia. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://sumynews.com/oleh-medunytzia/79/yastrubynska-respublika-pohliad-cherez-stolittia>. – Nazva z ekranu.
32. Drozdov Y.H. Ahrarnnye volneniia y karatelnye ekspedytsii v Chernyovskoi hubernyy v hody pervoi revoliutsii 1905–1906 hh. / Y.H. Drozdov. – Moskva-Lenynhrad: Hosudarstvennoe yzdatelstvo, 1925. – S. 184.
33. Detalnishe dyvysia Pervukhyn V. Komratskaia respublika / V. Pervukhyn. – Odessa: Astroprint, 2006. – 66 s.
34. Predmetnishe dyv. Mahas V.O. «Selianska respublika» na Sumshchyni v roky pershoi rosiiskoi revoliutsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.stationline.org.ua/histori/114/21178-selyanska-respublika-na-sumshhyni-v-roki-persho%D1%97-rosijsko%D1%97-revolyuci%D1%97.html>; Verkhovtseva I.H. Stanove samovriaduvannia i protestnyi rukh selian v Rosiiskii imperii na pochatku KhKh st.: «selianski respubliky» / I.H. Verkhovtseva // *Suchasni vyklyky dlia suspilnykh nauk v umovakh hlobalizatsii. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. – Lviv, 2015. – S. 76–78.; Shanyin T. *Revolutsiia kak moment ustyny. Rossyia 1905–1907 '1917–1922 / T. Shanyin*. – Moskva : Ves myr, 1997. – 560 s.
35. Tsyt. za Kotliar Yu. Transformatsii v psykhologo-mentalnomu svitospriyniatti selianstva Pivdnia Ukrainy (persha tretyna KhKh st.) / Yu. Kotliar [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/88-75-41.pdf>
36. Vynnychenko V. Vidrozhennia natsii / V. Vynnychenko. – K., 1990. – Ch. 2. – 328 s.
37. Lozovyi V. Do pytannia pro ideolohiiu ukrainskoho selianstva v dobu revoliutsii (1917 – 1921 rr.) / V. Lozovyi // *Formuvannia ta diialnist ukrainskykh natsionalnykh uradiiv periodu Ukrainiskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr. Materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii. Kamianets – Podilskyi, 6 – 7 hrudnia 2007*. – Kamianets – Podilskyi, 2008. – S. 105 – 114.
38. Mykhailiuk O. Shchodo «politychnoi prohramy» selianstva Ukrainy v period revoliutsii ta hromadianskoi viiny / O. Mykhailiuk // *Ukrainskyi selianyn*. – 2003. – № 7. – S. 103–106.
39. Kokovskiy F. Lemkivski respubliki v 1918–1919 rokakh // *Istorychnyi kalendar-almanakh Chervonoï Kalyny na 1935 rik*. – Lviv, 1934.; Krynytskyi S. ZUNR i Lemkivshchyna // *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. – Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy, 2000. – Vyp.6.; *Lemkivski respubliki 1918-1919 rr. // Lemkivshchyna: zemlia, liudy, istoriia, kultura. T.1 / Red. B. O. Struminskyi*. – Niu-York – Paryzh, 1988.; Olshanskyi Tadeush A. *Komanchanska respublika. Nevidoma storinka ukrainskoho vyzvolnoho proryvu - lystopad 1918 - sichen 1919 // Annaly Lemkivshchyny. Ch.5 / Red. I.Hvozda*. – Niu-York: Fundatsiia Doslidzhennia Lemkivshchyny, 1993.; Turchak O. *Talerhofska trahediia. Lemkivski respubliki 1918–1920 rr. // Lemkivshchyna: Istorykoetnografichne doslidzhennia u 2-kh tomakh. T.1: Materialna kultura*. zh Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, 1999.; Shpylka P. *Vyzvolni zmahannia Skhidnoi Lemkivshchyny v 1918 rotsi // Annaly Lemkivshchyny. Ch.5 / Red. I.Hvozda*. – Niu-York: Fundatsiia Doslidzhennia Lemkivshchyny, 1993.; Isakov P. *Selianskyi povstanskyi antykomunistychnyi rukh na Livoberezhnii Ukraini (1919–1921 rr.): dynamika kilkyshnykh zmin, ideolohiia, heohrafiia poshyrennia / P. Isakov // Viina z*

- derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917–1921 rokiv. – Kh.: Klub simeinoho dozvillia, 2017. – S. 282–316.; Komanetska ta Florynska respubliki 1918–1920 rokiv na Lemkivshchyni // Visnyk Svitovoi Federatsii Ukrainskykh Lemkiv, 2013. – № 11–12. – S. 13–16.
40. Verstiuk V.F. Pershyi soiuz N. Makhna z radianskoiu vladoiu // Mynule Ukrainy: vidnovleni storinky. – K., 1991. – S. 61–95.
41. Makhno N. Russkaia revoliutsiia na Ukrayne: V 3-kh kn. – kn. 2. (yiul–dekabr 1918 h.). – Paryzh, 1937. – 183 s.
42. Tsyt. za: Verstiuk V.F. Makhnovshchyna: seliansko-povstanskyi rukh na Ukraini (1918–1921). – K., 1992. – 368 s.
43. Tsyt. za Volkovynskyi V.M. Batko Makhno. – K., 1992. – 48 s.
44. Semanov S. Makhno. Sudba atamana. – M., 2004. – 320 s.
45. Volkovynskyi V.N. Nestor Yvanovych Makhno // Voprosy ystoryi. – 1991. – № 9–10. – S. 38–58.
46. Lobachov V. Выл ly batka Makhno anarkhystom? // Nauka y relyhiia. – 2001. – № 1. – S. 22–24.
47. Turkevych V., Chubuk M. Selianskyi vatah iz Hulaiipolia // Istorychnyi kalendar. – K., 1999. – S. 200–202.
48. Tsyt. za Semanov S. Makhnovshchyna y eë krakh // Voprosy ystoryi. – 1966. – № 9. – S. 37–60.
49. Efremov A. Deistviia protyv Makhno s yanvaria 1920 h. po yanvar 1921 h. // Sbornyk trudov Voenna-nauchnoho obshchestva. – 1921. – kn. 1. – S. 195–215.

S. Kornovenko

PEASANT REPUBLICS OF THE BEGINNING OF THE XX CENTURY AS AN EXPRESSION OF PEASANT REVOLUTION IN UKRAINE

Peasant republic became one of the phenomena of the peasant revolution in the early twentieth century. In essence, they represented the form of socio-political and social self-organization of peasants, united by common spiritual and cultural, socio-political and socio-economic values/ideals for solving common spiritual, cultural, socio-political and socio-economic issues. The key to understanding the concept of «peasant republic» is a common cause.

Peasant republics had a number of principal and classical features, inherent in this form of formations. First of all, they were the following: the antithesis of sole rule, the election leadership, the presence of legislative and executive institutions, democracy in the peasant understanding in solving common affairs, territorial boundaries, armed formations, etc. The source of power was the peasantry.

As a sociocultural, holistic historical phenomenon peasant republic was the result of the peasant revolution, manifestation of peasant revolutionism, peasant revolt, the implementation of the political program of the peasantry. It convincingly testified to the emergence of a new political subject on the historical scene - a peasant.

Understanding the peasant republic as a socio-cultural, integral historical phenomenon, we conditionally single out in its history two interrelated periods. The first is from 1905 till 1907 and the second is from 1917 till the first half of the 20-ies.

Phenomenality of the peasant republics as a manifestation of the revolutionary nature of the peasantry in the first third of the twentieth century is in the following. Firstly, they showed that there was a «revolution in mind» of peasants. The peasant revolution was, among other things, of a political character. Secondly, the peasant republics became the experience of a real political struggle of the peasants. It was the way in which the peasantry declared itself to be a full active subject of history.

Key words: peasant revolution, peasant republics, peasant self-government, peasant self-organization, Ukrainian revolution.

УДК 94(477)

A.A. Котиченко

аспірантка кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, магістрантка Варшавського університету

WIELKA AKCJA RATOWNICZA «WIEŚ DLA DZIECI»*

Статтю присвячено вивченню великої рятівної кампанії, ініційованій урядом Другої Речіпосполитої, з метою підтримки дітей із малозабезпечених родин та дітей-сиріт. По-суті вперше в історії Польської держави було запропоновано і презентовано державний експеримент із спробою подолання бідності серед населення. Частково проаналізовано соціальну ситуацію, в якій опинилося населення після завершення війни. За змістом кампанія «Село для дитини» була спробою залучити маленького громадянина до праці з малого віку. Однак велика кількість дітей, які перебували за межею бідності, створила для держави пряме завдання: ініціювати дієву соціальну політику та заходи боротьби з бідністю. Авторка звертає увагу на інноваційність презентованого досвіду, який подекуди зазнав негативних колізій та хибного шляху.

Ключові слова: Друга Річпосполита, соціальна політика, діти, село, держава, допомога.

Adnotacja. Artykuł poświęcony jest poważnej kampanii ratunkowej zainicjowanej przez rząd Drugiej Rzeczypospolitej w celu wsparcia dzieci z rodzin o niskich dochodach i sierot. W istocie, po raz pierwszy w dziejach państwa polskiego zaproponowano eksperyment państwowy, który przedstawiono próbą przezwyciężenia ubóstwa wśród ludności. Czcęściowa analiza sytuacji społecznej, w której ludność pojawiła się po zakończeniu wojny. Zgodnie z treścią kampanii „Wioska dla dziecka” była próbą przyciągnięcia małego obywatela do pracy od najmłodszych lat. Jednak duża liczba dzieci, które znajdowały się poniżej granicy ubóstwa, stworzyła bezpośrednie zadanie dla państwa: zainicjować skuteczną politykę społeczną i środki walki z ubóstwem. Autor zwraca uwagę na innowacyjność prezentowanego doświadczenia, które niekiedy doświadcza negatywnej kolizji i fałszywej ścieżki.

Słowa kluczowe: Druga Rzeczpospolita, polityka społeczna, dzieci, wieś, państwo, pomoc.

Stwierdzenie problemu. Polityka społeczna państwa jest przejawem jej pragnienia do zapewnienia obywatelom standardów społecznych i minimalnych potrzeb. Orientacja społeczna kraju, w szczególności jego aspekt polityczny, jest jednym z najpopularniejszych tematów badań. Jednak koncentrują się głównie na podkreślanii ogólnych tendencji i polityk kraju, a nie na indywidualnych i eksperymentalnych środkach, które zostały zidentyfikowane.

Analiza ostatnich badań i publikacji. Proponowany temat niestety nie jest prezentowany w badaniach naukowych. Niektóre odniesienia do niej znajdują się w pracach Yadvigi Sukhmel, Eligiusha Malolepszego, Małgorzaty Mahakal [1-3].

Cel artykułu: na przykładzie jednego z działań społecznych pokazać proces kształtowania polityki

* Artykuł został opublikowany w ramach pogramu stypendialnego „Artes Liberales”